

ממון יורשין לפני החלוקה

דוד פנדל

מהו מצבה המשפטית של ירושה לפני חלוקתה?
ההגדרה המדוייקת תכריע מספר הלכות, ותבהיר מושגי "בעלות" חשובים
בהלכה.

הרשב"ם בב"ב (דף קכ"ו ע"א) כותב שיורש ודאי לא יכול למכור את חלקו
בירושה לפני החלוקה. ונימוקו עמו: "דאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם...
דלא זכי קודם חלוקה שלא הוברר חלקו".

תוספות חולקים וסוברים שזה פשיטא שאפשר למכור גם קודם החלוקה את
חלקו בירושה. תוס' מוכיחים את דבריהם מדברי הגמרא (דף קכ"ד ע"א):
"מה חלק פשוט אע"ג דלא מטיא לידיה..." משמע שאפי' כשלא הגיע לידו
זה כבר שלו מבחינה משפטית.

הרשב"א מקשה קושיא יסודית על שיטת הרשב"ם: במה שונה דין "תפוסת
הבית" (כך נקרא הממון לפני החלוקה) מדין שותפות רגילה, ששם אף דאין
מבורר חלקו, קיי"ל דמכירתו קיימת.

מובא בקובץ שיעורים (ב"ב אות ת"ד) שיש לפרש שהרשב"ם למד שיש חילוק
מהותי בין גדרי הבעלות של שותפין לבין גדרי "תפוסת הבית": בממון של
יורשין יש בעלים אחד והוא - הציבור של היורשים וזוהי בעלות ציבורית;
בשותפין כל אחד בעלים רק על חלקו. ר' אלחנן מדמה את החילוק הנ"ל
למושגים שמצאנו בקרבנות שבהם קיים קרבן שותפין וקיים קרבן ציבור.
ולמרות שקרבן ציבור הוי שותפות של כל היחידים, בכל זאת חלוק מאוד
הדבר בדיניו מקרבן שותפין. קרבן שותפין יכול ליקרב מעוף וכמו כן יכול
להיות שלמים, ואילו קרבן ציבור לא. קרבן שותפין טעון סמיכת הבעלים
ואילו קרבן ציבור לא טעון סמיכה. וסיבת הדבר היא, שלקרבן ציבור יש
בעלים אחד והוא - הציבור; ובקרבן שותפין כל השותפין הם בעלים חלק חלק.

הרב סולביצ'יק שליט"א (בספרו "על התשובה") מפתח יסוד זה גם לגבי
בעלות על ארץ ישראל. כשאנו אומרים: "ארץ-ישראל מוחזקת היא מאבותנו",
והכוונה היא שכולנו בעלים, כלומר כנסת ישראל היא הבעלים. ומשמעות
הדברים לעמקם הינה שלא כל אדם מישראל הוי בעלים על חלק, אלא
כנסת ישראל היא הבעלים על א"י. ומדגיש הרב סולוביצ'יק שבעלות ציבורית
זאת זה לא מושג קבלי ולא חסידי אלא הלכתי. ולפי זה מוסבר שהרשב"ם
הבין את "תפוסת הבית" שהיא ממש בעלות ציבורית, ולכן א"א לפרט למכור,
שהרי הוא לא בעלים.

מובא בשו"ת מהר"ח או"ז (סי' קכ"א) ראייה חזקה לשיטת הרשב"ם: הגמ'
בבכורות (נ"ו ע"א) מבארת שיש חילוק בין שותפות לבין "תפוסת הבית"

לענין מעשר בהמה, ששותפין פטורין ו"תפוסת הבית" חייבת. ומנמק רש"י ש"תפוסת הבית" שונה משותפות כיון ש"ירושת אביהן קיימת... אלמא כאביהן דמרו". והביא עוד מהמשנה בחולין (דף כ"ה ע"ב): "האחין השותפין כשחייבין בקלבון פטורין ממעשר בהמה, כשחייבין במעשר בהמה פטורין מן הקלבון". והפשט שם הוא: בזמן שהממון נמצא במצב של "תפוסת הבית" הם חייבים במעשר בהמה כנ"ל, אבל פטורים מן הקלבון. ומגדיר רש"י: "שממון אביהם בחזקתו עומד, ואביהם השוקל על בניו... פטור".

משני מקורות אלו רואים שההגדרה של "תפוסת הבית" שונה משותפות. ובאמת לא מוזכר כאן בכלל יסוד של "בעלות ציבורית". ומשמע שלעולם נחשב הדבר בחזקת האבא המת.

לדעת תוספות אפשר לומר שאף ש"תפוסת הבית" חלוק משותפות, בכ"ז כיון שיש לכל בן זכויות בחצי (גם עכשיו), את זה הוא יכול למכור.

ה"יד-רמה' על ב"ב סובר כתוס' שאפשר למכור גם לפני החלוקה, ונימוקו: "דאלמא היכי דלית בה דין חלוקה דקיי"ל דאית דינא דגוד או אגוד, היכי מצי חד מינייהו לאגדה ליה לחבריה".

ולכאורה קושינו חזקה כיון שאם אסור למכור בזמן שזה "תפוסת הבית" איך אפשר להכריח למכור ולקנות, הרי הדבר עדיין לא שייך לאף אחד! כדי ליישב את הרשב"ם נקדים הגדרה חדשה של "תפוסת הבית" שתבהיר לנו, דרך אגב, את ההגיון של כל המושג "גוד או אגוד": בדברות - משה לגאון הרב משה פיינשטיין שליט"א (ב"ב סימן י') מוסבר איך פועל דין "גוד או אגוד": הרי, לכאורה, תמוה כיצד יכול יורש להכריח את היורש השני לעשות בירושתו נגד רצונו? והוא מסביר שלפני החלוקה יש ליורשים מעין בעלות או כח יורש על כל הירושה. ומוכיח הרב פיינשטיין את דבריו מתוס' בב"מ (דף ב' ע"א ד"ה "וזה נוטל"): תוס' שואלים על דין "זה אומר כולה שלי וזה אומר חציה שלי", שנפסק שזה נוטל שלשה חלקים וזה נוטל רביע; למה אנו לא אומרים ש"אין ספק מוציא מידי ודאי"? וקושינו מבוססת על הגמ' ביבמות (דף ל"ח ע"א) שכשיש ספק ויבם הבאים לחלוק בנכסי סבא וטוען הספק שהוא הבן של המת, והיבם טוען שהספק הוא בנו שלו ולכן לא מגיע לו בירושה, נפסק בגמ' ש"אין ספק מוציא מידי ודאי", והספק לא יקבל כלום.

ועונה תוס' שביבמות היבם הוא ודאי יורשו של הסבא, משא"כ בטלית ש"אין סברא מה שהוא ודאי בחציו שיועיל לו לחציו השני".

וטעונום הדברים בירור, כיון שיש ספק על החציו השני למי זה שייך האם לבן או ליבם, וא"כ מדוע היבם ודאי יורשו?

ומסביר הרב פיינשטיין שכאשר אדם יורש מאביו יש לו כח יורש על כל נכסי אבא עד שחולקין.

ותמוהים עדיין הדברים, כיון שלא שייך שתהיה לשני אחין בעלות שווה על כל הנכסים, דהרי "אי דמר לא דמר". אמנם נכון שזה לא רעיון חדש בהלכה, שהרי חקרו האחרונים בכל גדר של שותפות האם הפשט הוא שכל אחד בעלים על הכל, או שלכל אחד יש רק חצי (עיין לבוש מרדכי ב"ק סימן ו').

ואולי בירושין זה יותר מובן, כמש"כ הגרנ"ט בחידושו על ב"ב, שיתכן שלפני החלוקה דומה כוח הירוש לבעלותו של האב ולכן כשם שלאב "יש יד בכל הנכסים כמו כן כל יורש בפני עצמו". אבל עדיין טעון הדבר הגדרה.

על פי הבנה זו מסביר הרב פינשטיין את המושג "גוד או אגוד": הירושה כולה שייכת לכולם ולכן "ממילא מסתבר שכל אחד מהם הוא גם יורש ממש את הכל, ולכן מסתבר שמצדו יכול ליטול את כל הירושה בלא הקנאה מהשני. אבל השני, שגם הוא יורש את הכל, אינו מניחו ליטלו. ודומה השני לגבי הראשון רק כארי שיושב ואינו מניחו ליטול אל שלו, וצריך הראשון רק לסלקו ולהבריחו שניחוהו ליטול הירושה שלו". ומכיון שבעלות פירושה שליטה עצמאית, ודאי שבדבר שאין בו דין חלוקה יש אפשרות להכריח את השני להסתלק אבל גם לו יש את האפשרות הזו, וממילא יש דין "גוד או אגוד". ועיי"ש שמדוייק לפ"ז לשון "גוד - אגוד" שזה לשון הסתלקות ולא קניה. וע"פ יסוד זה נתרץ את קושית ה"ד-רמה" ונבין את שיטת הרשב"ם: אם נגדיר "תפוסת הבית" לא כמו שר' אלחנן הסביר שזה בעלות ציבורית, אלא כל אחד הוא בעלים על הכל; אז מובן שאסור למכור לפני החלוקה שהרי גם השני הוא בעלים על הכל, אבל ודאי ששייך דין "גוד או אגוד" שזה ענין של של סילוק כנ"ל.

בב"ב (דף קנ"ח ע"ב) מצאנו מחלוקת (וכן ביבמות ל"ח ע"א) בין הרשב"ם לתוס' בדין "אין ספק מוציא מידי ודאי", ונראה שלטעמייהו אזלו בהבנת "תפוסת הבית".

בפירוש המשנה (דף קנ"ח ע"ב): "נפל הבית עליו ועל אמו" שכ"ע מודו שיחלוקו, פירש רשב"ם שודאי לא מדובר שיש לאם עוד בן - אילו למשל לרחל היו שני בנים יוסף ובנימין, ונפל הבית על רחל ויוסף ועכשיו הויכוח מי מת קודם. יורשי יוסף, דהיינו כל אחיו מן האב, טוענים שמתה רחל קודם וירש יוסף את נכסיה, ועכשיו שמת יוסף הם יורשים את יוסף בשוה עם בנימין. בנימין, מצד שני, טוען שיוסף מת קודם, ועכשיו כל ירושת רחל מגיעה לו. אומר הרשב"ם שבמקרה כזה ודאי היינו אומרים "אין ספק מוציא מידי ודאי" ובנימין היה יורש את הכל. ומוכיח את דבריו מהגמ' ביבמות (שהזכרנו) שנפסק שספק ויבם בנכסי סבא "אין ספק מוציא מידי ודאי". וז"ל: "וכל היכא שהאחד תובע את הכל, והאחד תובע החצי; הנה זה שתובע הכל קרוי ודאי הואיל והוי ודאי במקצת ואידך ספק - ואין ספק מוציא מידי ודאי".

תוס' (בד"ה "נפל") חולק ומקשה כמה קושיות. קודם ננסה לתרץ קושיא אחת. "ועוד קשה דהלכתא בלא טעמא הוא שבשביל שהוא ודאי בחלק יהא ודאי בחלק אחר". וקושייתו חזקה מאד. אבל ע"פ היסוד הנ"ל בהסבר ספק ויבם בנכסי סבא, שלכל יורש יש "כח יורש" על הכל אז מובן טעם הדבר שהרי כאן בנימין הוא ודאי יורש, ואחיו של יוסף מן האב הם רק בספק ו"אין ספק מוציא מידי ודאי".

ומובן כעת כיצד מיושבות קושיות התוספות: תוס' הקשו מב"מ (דף ב' ע"א) ששם לא אומרים "אין ספק מוציא מידי ודאי" כשאחד טוען את הכל והשני טוען חצי. ולפי הרשב"ם זה לא קשה, שהרי מה שאין ודאי יורש - הכונה שאין אדם בעל כוח ירושה על כל הטלית.

והקשו תוס' עוד מהגמ' בב"ב (דף ק"ז ע"א) שמובא דין שני אחין שחלקו ובא בע"ח ונטל חלקו של אחד מהן. רב אסי פוסק שמכיון שיש ספק אי כיורשין (ואז נוטל חציו) אי כלקוחות שלא באחריות (ואז לא נוטל כלום), ממון המוטל בספק חולקין ויטול חצי חציו דהיינו רבע. ומקשים תוס' שלפי הרשב"ם היינו צריכים לומר "אין ספק מוציא מידי ודאי", שהרי אחיהם ודאי בחצי והם ספק בחלקם. ושוב לפי ההסבר שלנו ברשב"ם מיושב, שהרי כאן לא מדובר שהם יורשין מ"תפוסת הבית". הספק כאן הוא אם יש לאח השני דין לוקח שלא באחריות וממילא הוא לא יכול לגבות בחזרה; או אולי יש לו דין יורשין שיכול לגבות חזרה. ודאי שלשניהם יש דין יורשין, ויש להם כח יורש על הכל, וכאן הספק הוא מצד אחר. במקרה כזה גם הרשב"ם מודה שאין סברא שמכיון שהוא ודאי בחצי שיהיה ודאי בכל.

בגרנ"ט על ב"ב מוסברת מחלוקת הרשב"ם ותוס' בצורה זו, והוא מוסיף מקור נוסף בו קיימות שתי הבנות אלה במצב "תפוסת הבית": הגמ' בב"ב (דף ק"ג ע"ב) אומרת: "תני רבה בר חנינא קמיה דרב נחמן... דתניא 'והיתה לבית ישראל לחוקת משפט', אורעה כל הפרשה כולה להיות דין". ומסביר הרשב"ם: "דסד"א חילוק נחלות הרי הוא כחלוקת שותפין בעלמא ולא חשיב דין קמ"ל". ובשיטה-מקובצת מובא, שהתוס' רא"ש מקשה ממ"נ: "אם שווין ואין חילוק ממון ביניהם, למה צריכים ג'; ואם יש חילוק ממון ביניהם, פשיטא מ"ש משאר דיני ממונות"?

ומתרץ הגרנ"ט: מכיון שהרשב"ם למד, שהפשט ב"תפוסת הבית" הוא, שכל אחד יורש את הכל; קשה איך בכלל אפשר לכוף את השני לחלוקה ולכן בלי פסוק הייתי אומר שכשם שלאב היתה שליטה על הכל, כך לכל בן יש שליטה על הכל, וא"א לחלוק בע"כ של אחד מהאחין. וזהו חידוש התורה "חוקת משפט" שאורעה כל הפרשה כולה להיות דין ואפשר להכריח חלוקה. תוס' שהבין את "תפוסת הבית" כמו שותפות רגילה, לא קיבל שיש הו"א כזאת.

עד כאן פירשנו את שיטת הרשב"ם ש"תפוסת הבית" הוי: או גדר של בעלות ציבורית, או שנגדיר שלכל יורש יש מעין בעלות על הכל. עכשיו ננסה להבין את תוס'.

מוכח מכל קושיות תוס' הנ"ל ומשיטתם, שאפשר למכור גם לפני החלוקה. שהרי תוספות הבינו את "תפוסת הבית" בצורה אחרת. נוכל לומר, לדעתם, שזה או שותפות רגילה, או שמבחינה הלכתית אנו מסתכלים על זה כאילו שזה ברשות אבא, רק שלכל בן יש זכויות בחצי (וזה יישב את הסוגיות בחולין ובכורות הנ"ל). אם כך, צריכים להבין מה באמת תירצו תוס' בב"מ (דף ב' ע"א); למה בספק ויבם בנכסי סבא נפסק שאין מוציא מידי ודאי, ואילו במקרה שנפל הבית עליו ועל אמו ויש עוד בנים לאמא, נאמר יחלוקו? בב"מ

בנימוק הדין של ספק ויבם תוס' מסבירים כך: "וי"ל דהתם יבם שהוא בנו של סבא הוי ודאי יורשו ולא יוציא הספק ממונו". ופירשו האחרונים שזה כאילו שיש לו כח יורש על הכל. וקצת קשה שהרי הוכחנו שלא זו הבנת התוספות?

ובאמת מתוס' יבמות (דף ל"ח ע"א), לכאורה, מוכח שתוס' כווננו בכלל לתירוץ אחר. ביבם וספק היבם הוא ודאי "יורש" ויש ספק אם נוכל לקרוא לספק "יורש". משא"כ כשנפל הבית עליו ועל אמו ויש בנים לאמא ואחין מן האב של הבן; מסופקים אנו מי המוריש ולכן אף שבנימין ודאי נוטל חצי וגם על החצי השני המסופק ודאי לבנימין יש חלק, זה עדיין לא הופך את בנימין ל"שם יורש" על החצי השני, מכיון שאנו מסופקים מי הוא המוריש. במקרה שאנו מסופקים מי הוא המוריש אין לנו דין של ודאי "שם יורש".

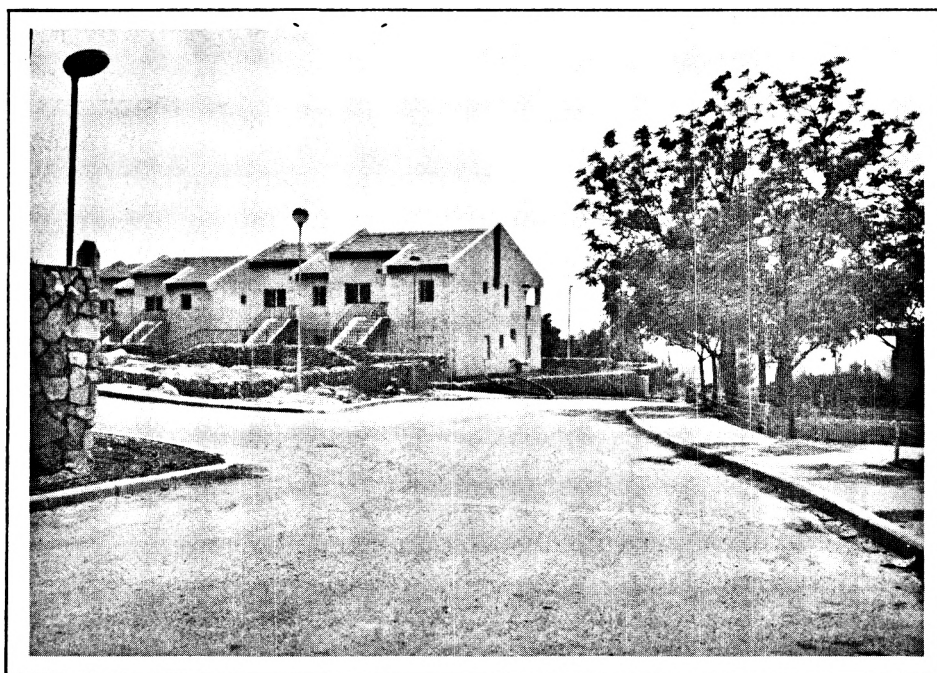
ויוצא נפלא מאד שתוס' הבינו ש"תפוסת הבית" זה שותפות, וממילא אפשר למכור גם לפני החלוקה. ובהרבה מקרים של ירושה לא יהיה דין ש"אין ספק מוציא מידי ודאי". והרשב"ם שסובר שאין לו בעלות משפטית למכור, סבור שכל אחד יורש את הכל, או שיש בעלות ציבורית וממילא נוכל להפעיל את הדין ש"אין ספק מוציא מידי ודאי". ונמצא שיש גם מחלוקת יסודית מה סיבת הדבר שביבם וספק בנכסי סבא, היבם נקרא "ודאי" והספק "ספק" ו"אין ספק מוציא מידי ודאי". תוס' סוברים שזה תלוי ב"שם יורש" והוא הקובע את ה"ודאי". היבם נקרא "ודאי" יורש של הסבא על כל נכסיו, ואפי' אם לא נאמר שיש לו בעלות משפטית על הכל, "שם יורש" כלפי המוריש יש לו. ואילו לרשב"ם הפשט הוא שכיון שכל יורש יורש את הכל והוא מעין בעלים על כל הירושה, נאמר "אין ספק מוציא מידי ודאי".

ואולי נוכל להסביר שבזה נחלקו הרמב"ם והרא"ש (שהובאו דבריהם בבית שמואל סי' קס"ג סק"י): הנידון הוא כשיש יבם וספק ורוצים לחלוק את נכסי המת, והסבא כבר מת. הרמב"ם סבור שיחלוקו ואילו הרא"ש אומר שבכה"ג נאמר "אין ספק מוציא מידי ודאי", שהרי ה"יבם" ודאי יורש מדין אה, וה"ספק" בכלל לא יודע אם הוא יורש כי שמא בנו של החי הוא. במקרה הזה ודאי שלאח יש "שם יורש" והשאלה היא רק: אם, בפועל, הירושה תגיע אליו, או שיש בן שקודם לו? הרא"ש סובר כאן כתוס' שבכה"ג אנו אומרים "אין ספק מוציא מידי ודאי". הרמב"ם, לעומתו, סובר כרשב"ם שהדין ש"אין ספק מוציא מידי ודאי" זה דוקא כשיש "תפוסת הבית", ואז אנו מגדירים שכל אחד יורש את הכל מדין "ודאי" משא"כ כאן, שכל אחד מסופק בשווה אם הירושה מגיעה לו או לא.

ומצאנו עוד מחלוקת חשובה בהלכה שתלויה גם כן בהגדרות השונות של "תפוסת הבית". הראב"ד והתוספות חלקו בדין פשוט שאמר "איני יורש ואיני פורע" – כלומר הוא בכלל לא רוצה לרשת את ירושתו. הראב"ד סבור שהוא רשאי לומר כך ולא ליטול את ירושתו (אבל כאן יהיה תלוי אם הוא בעצמו חייב או אם אביו חייב: שאם הוא בעצמו חייב הרי יכפו אותו לרשת. ועיין קצוה"ח סי' ט' ס"ק א' שמבואר שכופין לרשת בכדי לשלם את חובו). ואילו תוס' סוברים שהוא חייב להקנות את חלקו לאחר ולא מועיל סתם סילוק.

ורדאי שתוס' לשיטתו ש"תפוסת הבית" זה שותפות, וממילא זה כאילו שיש לו כבר חלק בנכסים, ומובן שהוא לא יכול להסתלק בלי קנין. ואולי הראב"ד סובר שיש כאן או בעלות ציבורית, או שכל אחד הוא בעלים על הכל ולכן יכול להסתלק בלי הקנאה.

ויה"ר שבזכות הבהרת יסודי משפטי התורה נזכה לכונן משפטי ישראל בצורתם השלמה ותשוב עטרה ליושנה.

מגורי סגל ואברכים